

Прикази Reviews Comptes rendus

„Kako smo se zaglavili?“ – prikaz knjige David Graeber and David Wengrow. 2021. *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*. London: Penguin Books, 692 pages.

Retko koja antropološko–arheološka studija može se pohvaliti tolikim interesovanjem izvan disciplinskih okvira, kao što je to slučaj sa *The Dawn of Everything* nedavno preminulog antropologa, anarhiste i aktiviste Dejvida Grejbera (David Graeber) i arheologa Dejvida Vengroua (David Wengrow). Ovaj ambiciozni poduhvat od skoro 700 stranica polazi od prilično provokativne pretpostavke – šta ako je sve ono što smo mislili i znali o ljudskoj istoriji u poslednjih 30.000 godina pogrešno? Nasuprot uvreženim narativima o neminovnoj trajektoriji kojom se čovečanstvo kretalo od prvobitne egalitarnosti do modernih država, ruku pod ruku sa gubitkom slobode, autori u svojoj kapitalnoj šetnji kroz vreme i prostor nude brojne primere različitih načina na koje su ljudi u prošlosti dovodili u pitanje autoritet, uspostavljali i rasturali hijerarhije, ili ih aktivno odbijali u potpunosti. Iako započinju knjigu diskusijom o poreklu nejednakosti (pozivajući se na čuveni esej Žan-Žaka Rusoa iz 1754. godine), Grejber i Vengrou nam vrlo brzo stavljaju do znanja da to, zapravo, nije pravo pitanje. Ono što nas pozivaju da se zapitamo je sledeće: ukoliko je ljudska istorija prepuna eksperimenata sa različitim oblicima društvene organizacije, kako smo se „zaglavili“ u

postojećim strukturama moći globalnog liberalnog kapitalizma, u tolikoj meri da nam se nijedan drugi vid bivstvovanja više ne čini moguć?

Pisana desetak godina i izdata 2021. godine, *The Dawn of Everything* ubrzo je postala bestseller na listi „Njujork tajmsa“ i jedan od najprodavanijih naslova na „Amazonu“. O njoj su se sa puno hvale izrazili autori poput Noama Čomskog, nazivajući je „fascinantnom studijom, koja nas navodi da preispitamo prirodu ljudskih kapaciteta“. Veliki deo javnosti dobio je priliku da se upozna (možda po prvi put) sa monumentalnom arhitekturom Gobekli Tepea i aglomeracijom lovaca-sakupljača bez upadanja u „zamku“ poljoprivrede, masivnim i mnogoljudnim Kukuteni-Tripolje naseljima bez (arheološki vidljivih) dokaza o društvenoj stratifikaciji, sa tzv. „mračnim“ periodima kao restrukturiranim društvenim odnosima, a ne kao kolapsima „blistavih“ civilizacija, sezonskim poglavarima severnoameričkih Velikih ravnica koji bi bili raščinjani po okončanoj sezoni lova, i sa nativnom, antiautoritarnom misli čije odjeke autori vide u ključnim idejama prosvetiteljstva.

Ova nova „Zora svega“ nije ništa manje prašine podigla u akademskoj zajednici, gde već proizvodi različita čitanja i reakcije, i tek će ih proizvoditi. Na primer, *Cliodynamic* (časopis posvećen kulturnoj evoluciji i kvantitativnim istraživanjima prošlosti) priredio je poseban temat sa kritičkim osvrtima istoričara, arheologa i antropologa (Hoyer 2022). Raste i broj

naučnih konferencija i sesija inspirisanih knjigom, poput Konferencije o lovačkim i sakupljačkim društvima (Conference on Hunting and Gathering Societies, CHAGS) u Dublinu gde se razmatralo koje su njene implikacije po položaj savremenih lovaca-sakupljača i interpretaciju pristorije, ili skupa Evropske asocijacije arheologa (European Association of Archaeologists, EAA) u Budimpešti gde se artikulisala potreba za anarhizmom u arheološkoj teoriji i u svakodnevnom i profesionalnom životu. Vredno je pomenuti i da je ovogodišnja konferencija Centra za teorijsku arheologiju (CTA) Filozofskog fakulteta u Beogradu, okupljena oko teme *Arheologije nejednakosti*, bila jedna od prvih u nizu.

Svaki prikaz studije ovakvog obima i kompleksnosti nužno će biti ograničen, na prvom mestu oblašću istraživanja i ekspertizom prikazivača/ice. Tako su se i dosadašnji odgovori naučne zajednice često fokusirali na pojedine aspekte, poput Grejberovog i Vengruovog otklona od evolucionizma (Morris 2022), njihovog viđenja procesa urbanizacije (Smith 2022) i prirode egalitarnosti kod lovaca-sakupljača (Wiessner 2022). Određeni deo iznetih kritika može se okarakterisati kao naučni spor oko rigidno ili fleksibilno shvaćenih definicija (koji kriterijumi nešto čine gradom ili državom, ili neku zajednicu stratifikovanom), sučeljavanje stavova u pogledu toga može li se ljudsko iskustvo prikazati Džini koeficijentima, pa čak i dovođenje u pitanje osnovne premise knjige („Jesmo li se zaista toliko zaglavili?“). Dok se prva dva komentara mogu pripisati teorijskom i metodološkom razmimoilaženju u pristupu prošlosti, poslednji je direktna posledica nedostatka svesti o sopstvenim privilegijama u okviru akademske kule od slonovače

(posebno bele i zapadne) – što je još jedan pokazatelj koliko nam je knjiga ove vrste zaista potrebna.

No, *The Dawn of Everything* – fascinantna i provokativna kakva jeste – ima i svojih ozbiljnih problema. Na prvom mestu, primeri na koje se autori pozivaju probrani su iz ogromnog korpusa evidencije tako da potkrepe unapred formulisane hipoteze, te se raznolika i bogata arheološka građa, sa svim svojim kontekstualnim osobenostima, često tumači u istom ključu. Stručnjaci koji se bave različitim kulturnim kontekstima obrađenim u knjizi, bilo da se radi o pripitomljavanju životinja i biljaka na Bliskom istoku, unutrašnjoj organizaciji prvih gradova u Mesopotamiji ili ikonografskim predstavama u Teotihuakanu, svakako će naći dodatnih manjkavosti koje se tiču interpretacije ili citirane literature, što svakako ne iznenađuje imajući u vidu obim dela. No, autori okupljeni oko pomenutog *Clodynamic* temata ukazuju i da „uvreženi“ narativi koje Grejber i Vengrou dovode u pitanje često ne oslikavaju aktuelno stanje stvari u nauci. Takođe, kada se neka studija ili neko čitanje prikazuje kao „potpuno novo“, moramo se zapitati *za koga?* Ovdašnjim arheolozima svakako će biti dobro poznati konteksti poput Čatalhujuka ili naselja Kukuteni-Tripolje „kulture“, kao i različite interpretacije u arheološkoj literaturi koje se odnose na njihovo društveno uređenje, dok to možda neće biti slučaj sa velikim zemljanim humkama u Poverti Pointu u Luizijani ili sa otporom koji je republika Tlaksala pružila Astečkom carstvu (i obrnuto, čitaoci knjige u različitim delovima sveta imaće svoje sopstvene doživljaje poznatog i nepoznatog). Uopšte, pitanja nejednakosti, društvenog statusa, elita i subalterna, centara i periferije, imaju svoju dugu isto-

riju istraživanja u arheologiji i antropologiji (npr. Wason 1994; Díaz-Andreu et al. 2005; Price and Feinman 2010). No, i pored svega, Grejberu i Vengrouu se mora odati priznanje za impresivnu sintezu globalne istorije (što je istovremeno i snaga knjige i njen kamen spoticanja), iskrenu znatiželju u njihovom poduhvatu da proniknu u manje poznate i zanemarene oblike uređenja i originalni, anarhistički pristup prošlosti koji ima značajne društvene i političke implikacije.

Na ovom mestu, istakla bih još nekoliko aspekata knjige kojima se vredi detaljnije pozabaviti. U svojoj (hvale vrednoj) nameri da daju glas nativnoj, nezapadnjačkoj misli i izađu iz okvira determinističkog, diskriminatornog i „bespotrebno dosadnog“ pisanja istorije (str. 3), Grejber i Vengrou uvode novo viđenje ljudi u prošlosti kao samosvesnih, političkih aktera. Kako ukazuju, prvobitna društva ne predstavljaju ni Rusoovo idealizovano i egalitarno prirodno stanje čovečanstva, niti su u pitanju Hobsovi nasilni divljaci diskutabilne ljudskosti, već su ljudske zajednice oduvek imale moć da svesno stvaraju i menjaju društvene odnose. Međutim, u tom poduhvatu preti opasnost da se sklizne upravo u narativ o modernističkim, zapadnim individuumama kao univerzalnim, o „uniformnim Nama“. Kako primećuje Džef Šulenberger u svom eseju *Archaeology of freedom* (Shullenberger 2021), Grejberovi i Vengrouovi lovci-sakupljači odveć podsećaju na aktiviste pokreta „Okupirajmo Vol strit“ („Occupy Wall Street“), čiji je jedan od idejnih tvoraca bio upravo Grejber. Bez namere da se razvodni istorija klasne borbe (o kojoj nam je svest potrebna nego ikad!), nužno je preispitati da li se koncepti kontrole, akulturacije i otpora (kao ključni u formiranju društvenih odnosa) mogu nekritički

primeniti na svaki istraživani kontekst. Osim toga, upravo je modernistička ideja autonomne individue ono što kapitalizam istovremeno čini tako zavodljivim i tako opasnim: ukoliko sve zavisi samo od nas (a ne od naših startnih pozicija i struktura moći u koje smo upleteni), onda smo samo mi odgovorni za svoje uspehe i neuspehe. U poslednjih nekoliko decenija, ontološke perspektive u antropologiji i arheologiji otvorile su nove mogućnosti za posmatranje različitih načina na koje se može biti ljudsko biće ili osoba. Uzimanje nezapadnjačkih ontologija za ozbiljno ne podrazumeva radikalni alteritet niti odricanje dejstvenosti populacijama u prošlosti, već otkriva svu raznolikost ljudskog iskustva. Upravo u antropologiji lovačko-sakupljačkih društava mnogo pažnje posvećeno je odnosima sa životnom sredinom, ne kroz prizmu kontrole i eksploatacije, već međusobno konstitutivnih veza kojima se stvaraju različiti (ljudski i ne-ljudski) akteri. Kako ističe Pol Nadasdi (Nadasdy 2021), ovde nije reč o nepomirljivim ontologijama i različitim svetovima, već da fenomeni koji čine svet nastaju kroz prakse, uključujući i kolonijalne. Grejber i Vengrou s pravom ukazuju da je u antropologiji i posebno arheologiji lovaca-sakupljača premalo reči o ideologiji, statusu, elitama, ropstvu i nasilju, no ne uzimaju u obzir da i druge vrste proživljenog iskustva mogu stvarati odnose koji su ključni za konstituisanje zajednice.

Slična opservacija odnosi se i na prikaz razvoja poljoprivrede u *The Dawn of Everything*, koji će bez sumnje predstavljati vredan doprinos studijama neolitizacije kao jedan od najiznijansiranih. Prema autorima, ovaj proces nije predstavljao neizbežnu „zamku“ koja je na duge staze dovela do akumulacije dobara, privatne svojine i ultimativnih nejednakosti, već

niz eksperimenata tokom kojih su ljudi stvarali, napuštali i ponovno uspostavljali određene ekonomske i društvene prakse. Da se poslužimo njihovim rečima: „Šta bi bilo kada bismo pridali značaj periodu od 5000 godina tokom kojih domestikacija žitarica *nije* dovela do pojave razmažene aristokratije, profesionalne vojske i dužničkog ropstva, a ne samo periodu od 5000 godina tokom kojih jeste?“ (str. 523). Kao i u prethodnom komentaru, dodala bih da bi ovaj kompleksni prikaz postao još kompleksniji kada bi se u njega uvrstili i drugi akteri – same životinje i biljke. Njih je u ovoj studiji zapanjujuće malo, posebno kada se uzme u obzir interes autora za eksperimentisanje u začecima poljoprivrede, koja nije obuhvatala samo jednostrano oblikovanje pejzaža od strane ljudi, već i odgovor životinja i biljaka na novo, antropizovano okruženje. Iako se na prvi pogled može činiti da multispecijska perspektiva nije nužna u knjizi koja se bavi društvenim nejednakostima, setimo se da poljoprivreda modernog doba upravo počiva na principima da se određena ljudska bića i veliki broj ne-ljudskih životinja mogu tretirati kao *objekti*. Kako je pokazala Ana Tsing (Tsing 2012) na primeru plantaža Novog sveta kao kontekstu gde su stvarani robovlasnici i robovi, nove poljoprivredne kulture, veći pritisak na domaće životinje, novi paraziti i epidemije – istoriju ne stvara samo naša vrsta, koliko god odgovorna bila za njene pogubne tokove.

Na koncu, osvrnula bih se na sam arheološki zapis kojim se autori tako obilato koriste u svojoj ključnoj tezi o čitavom spektru mogućnosti društvenog organizovanja. Prema perspektivama socijalne evolucije, egalitarnost je „lako“ postići u malobrojnim, mobilnim zajednicama, dok ju je veoma teško održati onda kada

dođe do dužeg boravka na određenom mestu, porasta populacije, urbanizacije i, konačno, modernih država. Kao što demistifikuju egalitarnost lovačko-sakupljačkih zajednica (mahom u severnoameričkom kontekstu) na primerima sezonskih aristokratija, pohoda na robove i raskošnih *potlač* ceremonija, Grejber i Vengrou se ne mire sa time da je ona nemoguća na urbanom nivou. Kao primere navode masivna naselja sa velikim brojem stanovnika kakva su postojala na Čatalhujuku, Uruku i tripoljskim lokalitetima poput Taljankija. Svi ovi konteksti (ili kako ih autori zovu, gradovi) odlikovali su se uniformnom arhitekturom i materijalnom kulturom, bez opipljivih dolaza o centralizovanoj vlasti ili administraciji. Na sličan način, antiautoritarno raspoloženje vide i u Teotihuakanu, jedinom gradu Centralne Amerike bez otkrivenih predstava vladara. Primetno je da se autori ne drže previše arheološkog gesla da odsustvo dokaza nije ujedno i dokaz o odsustvu, iako i sami na više mesta ističu u kolikoj meri hijerarhijska ustrojenja mogu biti fluidna – sezonska, kontekstualna, situaciona, ili pak vezana za harizmatične pojedince ili pristup informacijama i ezoteričnom znanju. Svi ovi pronicljivi i vredni uvidi u prirodu moći, načine njenog održavanja i izazivanja, zahtevaju isto tako pronicljiva i višeznačna „čitanja“ arheološkog zapisa. No, to je možda upravo ono sa čime nas ostavljaju Grejber i Vengrou, pružajući nam zamajac da razvijamo nove, društveno-politički relevantne arheologije nejednakosti, otpora i slobode.

Ova knjiga se stoga ne treba shvatiti kao rigorozna naučna publikacija u striktnom smislu, niti kao manifest za ostvarivanje anarhističke utopije po receptima iz prošlosti, već kao provokativni misaoni

eksperiment. U tom smislu, posebno je upečatljiva prva fusnota knjige (str. 527), gde autori, reagujući na određene ekonomske pokušaje da se izračuna „skromni dohodak“ jednog paleolitskog lovca-sakupljača, ukazuju na to šta sve ovakve zajednice ne bi morale „plaćati“ (tj. ne na način koji kompromituje čitavu njihovu egzistenciju) – mesto za život, brigu o deci i starima, podučavanje mladih, medicinsku negu, religijske prakse, slušanje muzike i priča, čist vazduh i vodu. Kada su poslednje dve stavke u pitanju, moglo bi se reći da i „najmračniji“ periodi istorije prestaju da deluju tako mračno u svetlu aktuelne klimatske krize i komodifikacije esencijalnih resursa za život. To nam možda ne govori mnogo o zajednicama u prošlosti, ali nas navodi da preispitamo realnosti u kojima smo zaglavljani danas, što je ujedno jedna od najsnažnijih impresija koja ostaje nakon čitanja Grejberove i Vengruove knjige.

Njihovo ključno pitanje – „kako smo se zaglavili“ – sa jedne strane obojeno je pesimizmom i evocira poznatu misao koja se pripisuje i Fredriku Džejmsonu (Fredric Jameson) i Slavoju Žižeku da je danas „lakše zamisliti kraj sveta nego kraj kapitalizma“ (Fisher 2009, 2). No, ovde se vredi podsetiti i reči Ursule Legvin (Le Guin, 2014) koje je izgovorila prilikom dodele nagrade za svoje književno stvaralaštvo: „Živimo u kapitalizmu. Njegova moć čini se neminovna. Takvim se svoje vreme činio i božansko pravo kraljeva“. U sličnom duhu, najveća vrednost *The Dawn of Everything* i njenog bogatog korpusa antropološke i arheološke građe ogleda se u širenju granica naše društvene i političke imaginacije. Drugim rečima, ukoliko su različite prošlosti moguće (ili ih je moguće zamisliti), svakako su moguće i različite budućnosti.

Literatura Reference

- Díaz-Andreu, Margarita, Sam Lucy, Staša Babić, and David N. Edwards, eds. 2005. *The Archaeology of Identity. Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion*. London and New York: Routledge.
- Fisher, Mark. 2009. *Capitalist Realism: Is there no Alternative?*. Winchester: Zer0 Books.
- Hoyer, Daniel. 2022. „Introduction to Special Issue: Leading Scholars of the Past Comment on *Dawn of Everything*“. *Clidynamics* SI: Leading Scholars of the Past Comment on Dawn of Everything. Note 1: 1–6. <https://doi.org/10.21237/C7clio0057260>
- Morris, Ian. 2022. „Stop Making Sense“. *Clidynamics* SI: Leading Scholars of the Past Comment on Dawn of Everything. Review 1: 1–17. <https://doi.org/10.21237/C7clio0057261>
- Le Guin, Ursula. 2014. „Speech in Acceptance of the National Book Foundation Medal for Distinguished Contribution to American Letters“. Filmed November 19, 2014, at the 2014 National Book Awards Ceremony, New York. Accessed September 7, 2022. <https://www.ursulaklequin.com/nbf-medal>
- Nadasdy, Paul. 2021. „How many worlds are there? Ontology, practice, and indeterminacy“. *American Ethnologist* 48 (4): 357–369. <https://doi.org/10.1111/amet.13046>
- Price, Douglas T., and Gary M. Feinman, eds. 2010. *Pathways to Power. New Perspectives on the Emergence of Social Inequality*. New York: Springer.
- Shullenberger, Geoff. 2021. „Archaeology of freedom“. *Washington Examiner*, December 30, 2021. Accessed September 7, 2022. <https://www.was>

- hingtonexaminer.com/politics/archaeology-of-freedom
- Smith, Michael E. 2022. „Early Cities in The Dawn of Everything: Shoddy Scholarship in Support of Pedestrian Conclusions. A Review of David Graeber and David Wengrow, *The Dawn of Everything: A New History of Humanity* (Penguin, 2021)“. *Cliodynamics SI: Leading Scholars of the Past Comment on Dawn of Everything*. Review 2: 1–13. <https://doi.org/10.21237/C7clio0057262>
- Tsing, Anna. 2012. „Unruly Edges: Mushrooms as Companion Species: For Donna Haraway“. *Environmental Humanities* 1 (1): 141–154. <https://doi.org/10.1215/22011919-3610012>
- Wason, Paul K. 1994. *The Archaeology of Rank*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wiessner, Polly. 2022. „Hunter-gatherers: perspectives from the starting point“. *Cliodynamics SI: Leading Scholars of the Past Comment on Dawn of Everything*. Review 3: 1–6. <https://doi.org/10.21237/C7clio0057263>

Ivana Živaljević

Odsek za istoriju, Filozofski fakultet,
Univerzitet u Novom Sadu
ivana.zivaljevic@ff.uns.ac.rs